PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

АРХЕОЛОГІЧНІ ВІДОМОСТІ

TOM (VOL.) LXIV
2013

WARSZAWA 2013 ВАРШАВА

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LXIV

Redakcja „Wiadomości Archeologicznych"
wyraża solidarność
z narodem ukraińskim w jego walce o niezależność

Wojciech Brzeziński
Redaktor Naczelny

Редакція «Археологічних Відомостей»
висловлює солідарність
з українським народом в його боротьбі за незалежність

Войцех Бжезіньські
Головний редактор

Redaguje zespół / Editorial staff:
dr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław Prochowicz, mgr Barbara Sałacińska, mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, mgr Katarzyna Watemborska-Rakowska

Recenzenci tomu / Peer-reviewed by:
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska, prof. dr hab. Renata Madyda-Legutko, prof. dr hab. Magdalena Mączyńska,
prof. dr hab. Wojciech Nowakowski, dr hab. prof. UJ Jacek Poleski, dr hab. prof. UŁ Jan Schuster

Tłumaczenia / Translations:
Anna Kinecka, Magdalena Małek
Jacek Andrzejowski

Korekta / Proof-reading
Autorzy
Katarzyna Watemborska-Rakowska

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: zapinka szczeblowa z Warszawy-Wawra. Rys. Lidia Kobylińska

Cover picture: rung brooch from Warszawa-Wawer. Drawn by Lidia Kobylińska

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2013

© Autorzy, 2013

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją
finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Mazowsze.
serce Polski

Sprzedaż publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego prowadzona jest w salach wystawowych muzeum,
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa.
Wydawnictwa można zamawiać telefonicznie (+48 22 5044 872, +48 22 5044 873)
lub pod adresem mailowym (wydawnictwapma@pma.pl).

Pełen spis zawartości „Wiadomości Archeologicznych": http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/

List of contens of "Wiadomości Archeologiczne": http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/

Adres redakcji / Editorial office:
Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95;
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LXIV

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

Przemysław Harasim, Studia nad lateńskimi oraz prowincjonalnorzymskimi importami w kulturze oksywskiej 3
Studies in La Tène and Provincial Roman Imports in Oksywie Culture

Adam Cieśliński, The Presence of Flat Graves at the Burial Mound Cemeteries of the Wielbark Culture in Northern and Eastern Poland 49
Zagadnienie występowania pochówków płaskich na cmentarzyskach kurhanowych kultury wielbarskiej w Polsce północnej i wschodniej

Tomasz Bochnak, Przyczyny zaniku ceramiki toczonej na ziemiach polskich w początkach I w. po Chr. – zapomniany sekret, uwarunkowania społeczno-psychologiczne czy czynniki ekonomiczne? 85
The Decline of Wheel-made Pottery on the Territory of Poland in Early 1st Century AD – a Forgotten Secret, Socio-psychological Circumstances or Economic Factors?

MISCELLANEA

Zbigniew Miecznikowski, Sławomir Sałaciński, Barbara Sałacińska, Osadnictwo neolityczne i wczesnobrązowe w okolicy Tomin, pow. opatowski 97
Neolithic and Early Bronze Age Settlement at Tominy, Opatów County

Martin Ježek, Tomasz Płociński, Results of Chemical Microanalysis of Selected Stone Artefacts from the Collection of the State Archaeological Museum in Warsaw 137
Wyniki mikroanaliz chemicznych wybranych zabytków kamiennych ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie

Martin Ježek, Touchstones from Early Medieval Burials in the Collection of the State Archaeological Museum in Warsaw 147
Kamienie probiercze z wczesnośredniowiecznych grobów w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie

Anna Juga-Szymańska, *Mein lieber Wilhelm Kögler*. O zapomnianym pruskim archeologu 153
Mein lieber Wilhelm Kögler. About a Forgotten Prussian Archaeologist

ODKRYCIA

Klaudia Nawalany, Materiały z epoki brązu i z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 35 w Dzierżysławiu, pow. głubczycki 161
Bronze Age and Roman Age Finds from Site 35 at Dzierżysław, Głubczyce County

Artur Kurpiewski, Jadwiga Lewandowska, Sadłowo – nowa karta w badaniach osadnictwa kultury wielbarskiej na ziemi dobrzyńskiej 172
Sadłowo – Turning a New Life in the Study of Wielbark Culture Settlement in Dobrzyń Land

Katarzyna Watemborska-Rakowska, Nieznane cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich z miejscowości Całowanie, pow. otwocki 190
Unknown Roman Period Cemetery from Całowanie, Otwock County

Radosław Prochowicz, Tomasz Rakowski, Sieluń, pow. makowski. Nowe stanowisko kultury wielbarskiej na północnym Mazowszu 198
Sieluń, Maków Mazowiecki County – a new site of Wielbark Culture from northern Mazowsze

Konstantin N. Skvortsov, Znaleziska zapinek typu 216/217 VII grupy Almgrena na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo 210
Finds of Brooches of Type 216/217, Almgren Group VII, from the Territory of Dollkeim-Kovrovo Culture

Jan Schuster, Z drugiej strony Bałtyku. Zapinka północnoeuropejskiej formy z V wieku z Wielkopolski 217
From the Other Side of the Baltic Sea. A North-European Brooch from 5th c. AD Found in Great Poland

Tomasz Rakowski, Znalezisko bałtyjskiej zapinki szczeblowej z warszawskiego Wawra 227
A Balt Rung Brooch from Warszawa-Wawer

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS 235

O D K R Y C I A

Wiadomości Archeologiczne, t. LXIV, 2013
https://doi.org/10.36154/wa.64.2013.08

Klaudia Nawalany

MATERIAŁY Z EPOKI BRĄZU I Z OKRESU WPŁYWÓW RZYMSKICH NA STANOWISKU 35 W DZIERŻYSŁAWIU, POW. GŁUBCZYCKI[1]

Stanowisko 35 w Dzierżysławiu położone jest na obszarze lessowego Płaskowyżu Głubczyckiego, w przydennej części doliny zalewowej niewielkiej rzeki Morawki (Ryc. 1). Zostało ono odkryte w maju 1996 roku w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych przez M. Gedla z Instytutu Archeologii UJ. W latach 1997–2005 prowadzono tutaj badania wykopaliskowe pod kierunkiem B. Gintera oraz M. Połtowicz-Bobak.

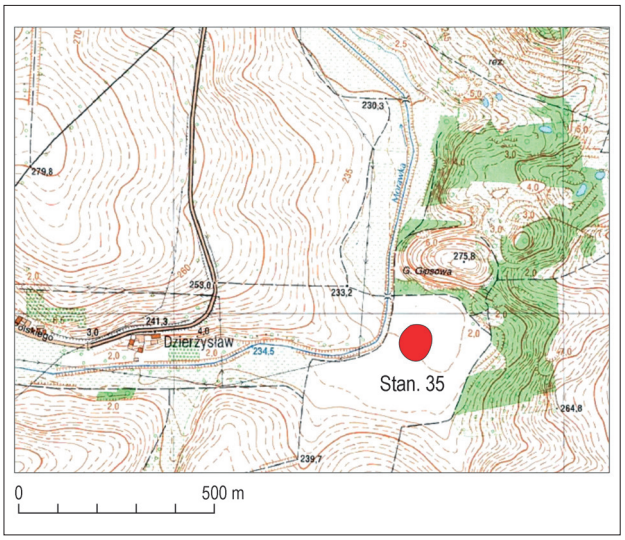

Ryc. 1. D z i e r ż y s ł a w, pow. Głubczyce. Położenie stanowiska
Fig. 1. D z i e r ż y s ł a w, distr. Głubczyce. Location of the site

W wyniku tych badań rozpoznano ślady osadnictwa datowanego od starszej epoki kamienia po okres wpływów rzymskich. Rezultaty wspomnianych badań były regularnie publikowane (M. Połtowicz 2000; B. Ginter, M. Połtowicz 2001; 2002; 2004a; 2004b; 2006; B. Ginter, M. Połtowicz-Bobak 2009), dostarczają jednak głównie informacji o materiałach łączonych z najstarszą fazą zasiedlenia stanowiska. Celem niniejszego artykułu jest natomiast omówienie materiałów pochodzących z młodszych faz użytkowania osady, łączonych z grupą nowocerekwiańską, kulturą łużycką oraz kulturą przeworską. Wspomniany materiał charakteryzuje się silnym zniszczeniem i rozdrobnieniem, w związku z czym nie było możliwe ustalenie proweniencji kulturowej części analizowanych zabytków. Z kolei niekompletny stan dokumentacji przekazanej do niniejszej analizy sprawił, iż jeden z obiektów (obiekt 3) omówiony został wyłącznie na podstawie zamieszczonych w literaturze wzmianek.

KATALOG ŹRÓDEŁ

Obiekt 1 (Ryc. 2)
Jama o nieokreślonej funkcji, na poziomie odkrycia w przybliżeniu owalna, o wymiarach ok. 200×150 cm, w przekroju nieckowata, miąższości ok. 40 cm. Wypełnisko obiektu stanowiła ciemnobrunatna ziemia, z nielicznymi węglami drzewnymi (*Pinus sylvestris*)[2].
I n w e n t a r z:
(G r u p a n o w o c e r e k w i a ń s k a): **1.** Fragmenty garnkowatego naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni. Średn. wylewu ok. 22,5 cm (Ryc. 4:1); **2.** Fragmenty naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, z uszkiem u nasady szyi (Ryc. 4:2); **3.** Ułamek dna wraz z częścią przydenną naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni (Ryc. 4:3); **4.** Fragment górnej partii naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni (Ryc. 4:4); **5.** Fragment dna z częścią przydenną naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni (Ryc. 4:5); **6.** Mało charakterystyczny ułamek naczynia glinianego o chropowaconej powierzchni.

Obiekt 2 (Ryc. 3)
Jama o nieokreślonej funkcji. Na podstawie zachowanej dokumentacji terenowej możliwe jest odtworzenie kształtu i wymia-

[1] Artykuł ten powstał na podstawie pracy licencjackiej napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Piotra Kaczanowskiego (IA UJ), któremu pragnę podziękować za życzliwość i poświęcony czas. Za liczne konsultacje i pomoc merytoryczną podziękowania kieruję do prof. dr hab. Renaty Madydy-Legutko, dr hab. Judyty Rodzińskiej-Nowak, mgr Joanny Zagórskiej-Telegi, dr. hab. Wojciecha Blajera, dr. hab. Marka Nowaka oraz dr Marzeny Przybyły. Serdeczne podziękowania za okazane wsparcie składam również dr. Michałowi Wojence.

[2] Oznaczenia wykonała doc. dr hab. Maria Lityńska-Zając z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, Oddział w Krakowie.

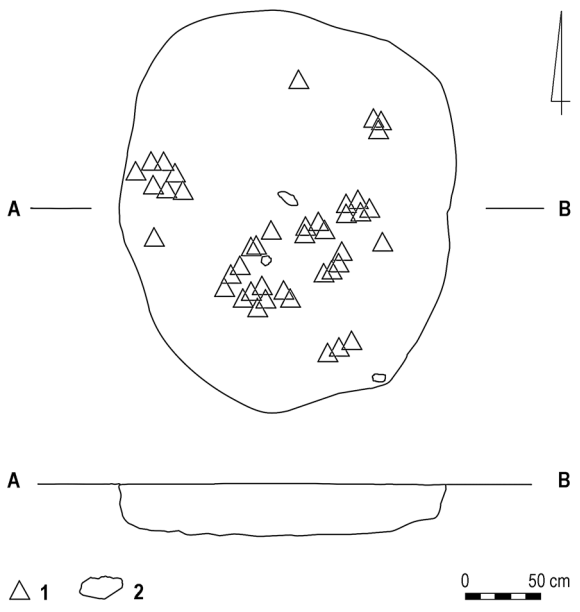

Ryc. 2. D z i e r ż y s ł a w, pow. Głubczyce. Plan i przekrój obiektu 1 (1 – ceramika, 2 – kamień). Rys. K. Nawalany
Fig. 2. D z i e r ż y s ł a w, distr. Głubczyce. Plan and cross-section of feature 1 (1 – pottery, 2 – stone). Drawn by K. Nawalany

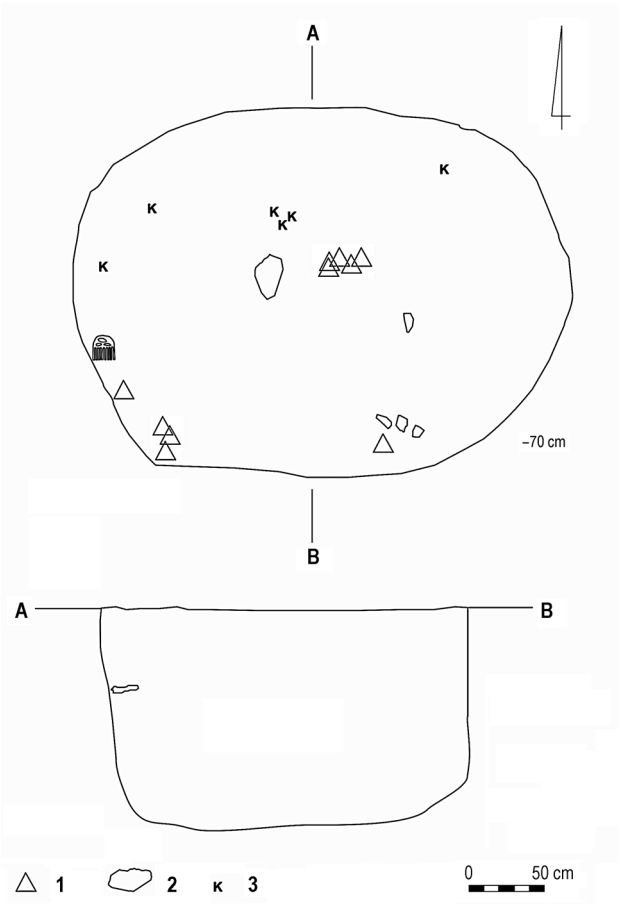

Ryc. 3. D z i e r ż y s ł a w, pow. Głubczyce. Plan i przekrój obiektu 2 (1 – ceramika, 2 – kamień, 3 – kości). Rys. K. Nawalany
Fig. 3. D z i e r ż y s ł a w, distr. Głubczyce. Plan and cross-section of feature 2 (1 – pottery, 2 – stone, 3 – bones). Drawn by K. Nawalany

rów obiektu dopiero na głębokości 70 cm – w rzucie poziomym jama miała zarys owalny o wymiarach 230×200 cm. W przekroju – kształt nieckowaty z dnem na głębokości ok. 110 cm. Wypełnisko obiektu stanowiła smolistoczarna ziemia, z licznymi węglami drzewnymi (*Quercus sp.*).

I n w e n t a r z:

(K u l t u r a ł u ż y c k a): **1.** Fragment środkowej partii naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, z ornamentem nieregularnie rozmieszczonych, pionowych linii rytych (Ryc. 4:15); **2.** Fragment górnej części brzuśca naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni zdobionej nieregularnie rozmieszczonymi, pionowymi liniami rytymi (Ryc. 4:16); **3.** Środkowa partia naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni z ornamentem nieregularnie rozmieszczonych, pionowych linii rytych (Ryc. 4:17); **4.** Fragment środkowej partii naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, z ornamentem nieregularnie rozmieszczonych, pionowych linii rytych (Ryc. 4:18); **5.** Fragment środkowej partii naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, z ornamentem nieregularnie rozmieszczonych, pionowych linii rytych (Ryc. 4:19); **6.** Ułamek naczynia glinianego o gładkiej, czernionej powierzchni z ornamentem w postaci pionowych i ukośnych linii rytych (Ryc. 4:20); **7.** Fragment dolnej partii naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, z ornamentem nieregularnie rozmieszczonych pionowych linii rytych. Średn. dna ok. 17 cm (Ryc. 4:21); **8.** Przydenny fragment naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni (Ryc. 4:22); **9.** 17 ułamków górnych partii naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach; **10.** 17 mało charakterystycznych ułamków ceramiki o szorstkich powierzchniach.

(K u l t u r a p r z e w o r s k a): **11.** Jednoczęściowy grzebień z kości lub poroża, z trzema ażurowymi wycięciami, typu C wg Thomas / II D b wg Teubera. Wym. 7,8×7,3 cm, grub. 0,5 cm; (Ryc. 5:1); **12.** Prostokątna, kościana tabliczka tkacka (wym. ok. 10×6 cm, grub. ok. 0,4 cm) z dwoma okrągłymi otworami (o średn. 0,4 cm) przy zaokrąglonych narożnikach (Ryc. 5:2); **13.** Fragment prostokątnej osełki z piaskowca. Wym. ok. 10,5×5,5 cm, grub. ok. 1,5 cm (Ryc. 5:3); **14.** Fragmenty misowatego naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, z ornamentem poziomej i pionowych linii rytych. Średn. wylewu 24 cm (Ryc. 5:4); **15.** Fragment osełki z piaskowca o kształcie zbliżonym do prostokątnego. Wym. 5,5×2 cm, grub. ok. 1 cm (Ryc. 5:5); **16.** Fragment czerpaka glinianego o szorstkiej powierzchni, z masywnym uchem. Średn. wylewu 12 cm (Ryc. 5:6); **17.** Dwie fragmentarycznie zachowane cienkościenne miski/czarki gliniane o gładkich, czarnych powierzchniach. Średn. wylewów 16,5 i 18,5 cm (Ryc. 5:7.8); **18.** Ułamki cienkościennego naczynia glinianego o gładkich, czarnych powierzchniach, z ornamentem kropeczek i linii rytych (Ryc. 5:9); **19.** Fragmenty wylewu garnkowatego naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, z ornamentem krzyżujących się poziomych i pionowych linii rytych. Średn. wylewu ok. 26 cm (Ryc. 5:10); **20.** Ułamek naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni zdobionego dołkami palcowymi (Ryc. 5:11); **21.** Ułamek górnej partii naczynia glinianego o gładkich powierzchniach, z ornamentem dwóch poziomych linii rytych (Ryc. 5:12); **22.** Ułamek cienkościennego naczynia glinianego o czarnej, gładkiej powierzchni z ornamentem jodełki (Ryc. 5:13); **23.** Fragmenty górnych partii dwóch naczyń garnkowatych o szorstkich powierzchniach (Ryc. 5:14.15); **24.** Fragment dolnej partii naczy-

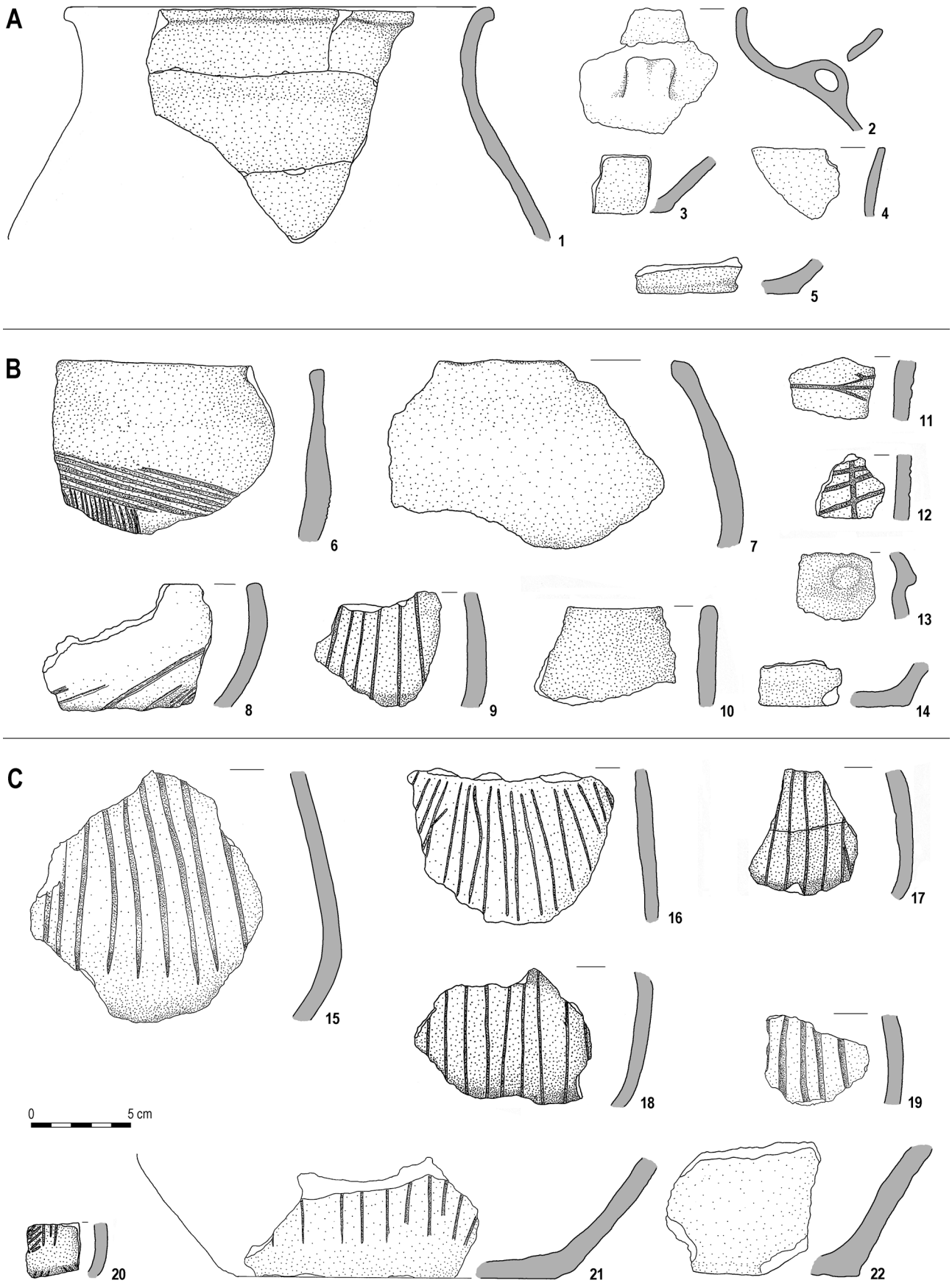

Ryc. 4. D z i e r ż y s ł a w, pow. Głubczyce. A – ceramika grupy nowocerekwiańskiej z obiektu 1; B – ceramika kultury łużyckiej z warstwy kulturowej; C – ceramika kultury łużyckiej z obiektu 2. Rys. K. Nawalany

Fig. 4. D z i e r ż y s ł a w, distr. Głubczyce. A – pottery of the Nowa Cerekiew Group from feature 1; B – pottery of the Lusatian Culture from a cultural layer; C – pottery of the Lusatian Culture from feature 2. Drawn by K. Nawalany

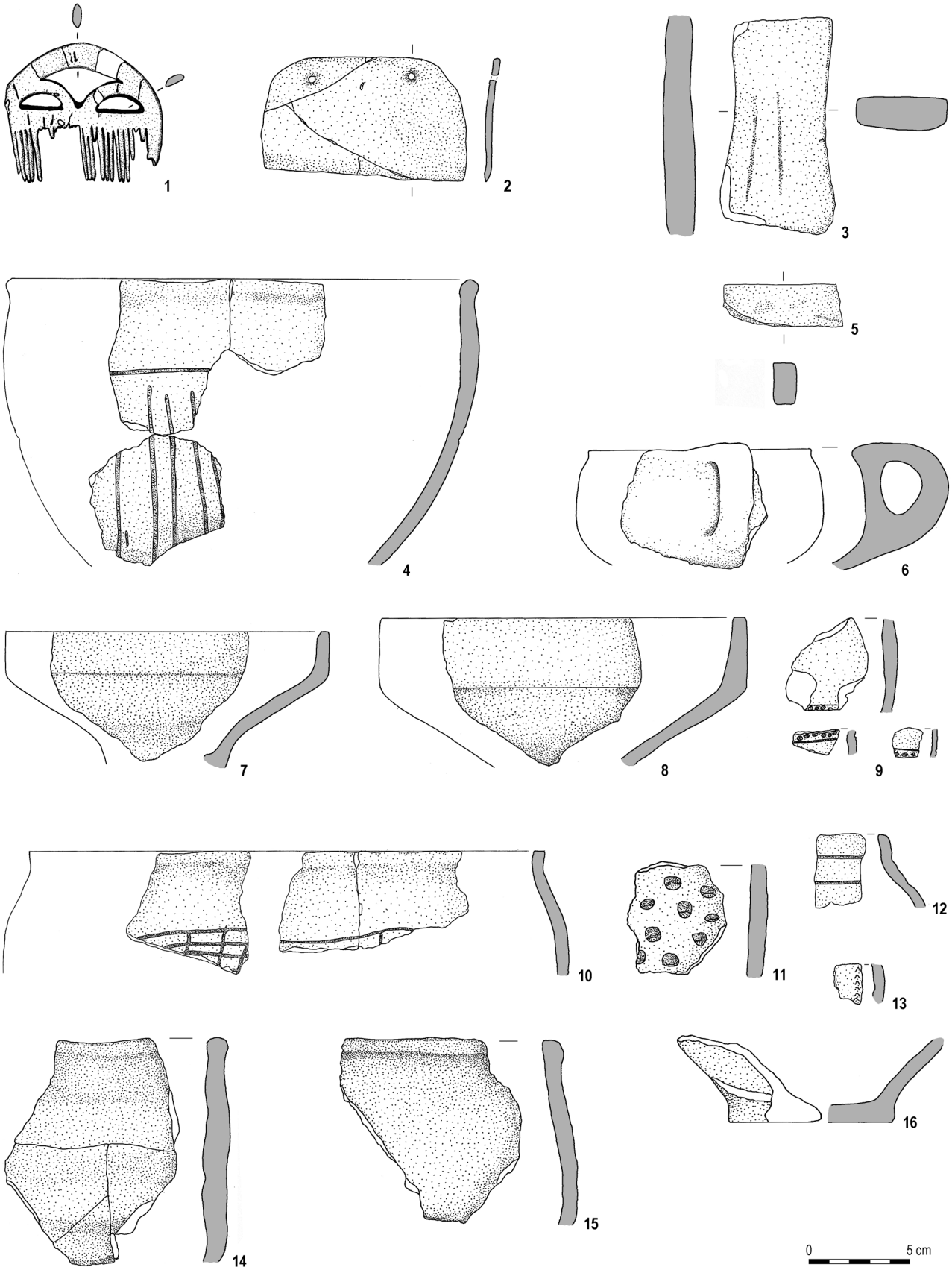

Ryc. 5. D z i e r ż y s ł a w, pow. Głubczyce. Materiały kultury przeworskiej z obiektu 2. Kość/poroże (1, 2), kamień (3, 5), ceramika (4, 6–16). Rys. K. Nawalany

Fig. 5. D z i e r ż y s ł a w, distr. Głubczyce. Finds of the Przeworsk Culture from feature 2. Bone/antler (1, 2), stone (3, 5), pottery (4, 6–16). Drawn by K. Nawalany

nia glinianego o gładkiej, czarnej powierzchni. Średn. dna 8 cm (Ryc. 5:16); **25.** Cztery mało charakterystyczne ułamki naczyń glinianych o chropowaconych powierzchniach; **26.** 10 mało charakterystycznych ułamków naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach; **27.** Mało charakterystyczny ułamek cienkościennej ceramiki o gładkiej powierzchni.
(Nieokreślone): **28.** Fragmentarycznie zachowany, gliniany ciężarek tkacki o miękkiej, ścieralnej powierzchni. Szer. 7 cm, zach. wys. 9 cm (Ryc. 6:22); **29.** Łyżwa kościana. Dług. ok. 20 cm (Ryc. 6:24); **30.** Fragment kościanej łyżwy; **31.** Kilka drobnych kawałków nieobrobionego bursztynu. Wym. ok. 0,3×0,3 cm; **32.** Fragment brzuśca naczynia garnkowatego o chropowaconej powierzchni.

Obiekt 3
Jama o nieokreślonej funkcji, znana jedynie z krótkiego opisu (B. Ginter, M. Połtowicz-Bobak 2009, s. 13). W rzucie poziomym miała zarys owalny, w profilu kształt nieckowaty o miąższości dochodzącej do 70 cm. Wypełnisko obiektu czarne, jednolite, silnie nasycone fragmentami węgla drzewnego.
Inwentarz:
(Kultura łużycka): **1.** Ułamek cienkościennego naczynia o gładkiej, czarnej powierzchni z ornamentem trzech ukośnych linii rytych; **2.** Górna i środkowa partia naczynia o szorstkiej powierzchni z ostrym załomem brzuśca.
(Kultura przeworska): **3.** Kościana szpila. Dług. 13 cm (Ryc. 6:1); **4.** Fragmenty dwóch cienkościennych misek/czarek glinianych o gładkich, czarnych powierzchniach, pierwsza zdobiona dwoma, a druga jedną poziomą linia rytą. Średn. wylewów 17,5 i 15 cm (Ryc. 6:2.3); **5.** Fragment górnej i środkowej partii naczynia glinianego o gładkiej, czarnej powierzchni, zdobionego poziomą linią rytą (Ryc. 6:4); **6.** Fragmenty górnych partii pięciu glinianych naczyń misowatych o szorstkich powierzchniach. Średn. jednego z nich 27 cm (Ryc. 6:5.6.9–12); **7.** Ułamek cienkościennego naczynia glinianego o gładkiej, czarnej powierzchni, z listwą plastyczną zdobioną krótkimi liniami rytymi (Ryc. 6:7); **8.** Fragment kolankowatego ucha kubka/czerpaka glinianego o szorstkiej powierzchni (Ryc. 6:8); **9.** 15 ułamków górnych partii naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach, prawdopodobnie misowatych; **10.** Pięć przydennych fragmentów naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach; **11.** Przydenny fragment cienkościennego naczynia glinianego o czarnej, gładkiej powierzchni; **12.** Ułamek naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, z ornamentem dołków palcowych; **13.** Fragment ucha kubka/czerpaka glinianego o szorstkiej powierzchni; **14.** Ułamek cienkościennego naczynia glinianego o gładkiej, czarnej powierzchni, zdobionego ornamentem w postaci wyświecanych kropeczek i wyświecanej poziomej linii; **15.** Ułamek cienkościennego naczynia glinianego zdobionego poziomymi liniami rytymi; **16.** Dwa mało charakterystyczne ułamki naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach; **17.** Dwa mało charakterystyczne ułamki naczyń glinianych o gładkich powierzchniach.
(Nieokreślone): **18.** Sześć ułamków górnych partii naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach; **19.** Trzy fragmenty przydenne naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach; **20.** Dwa ułamki naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach zdobionych pojedynczymi, poziomymi liniami rytymi; **21.** Ułamek naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, z ornamentem poziomych i ukośnych linii rytych; **22.** 20 mało charakterystycznych ułamków ceramiki o chropowaconych powierzchniach; **23.** Cztery mało charakterystyczne ułamki ceramiki o szorstkich powierzchniach.

Warstwa kulturowa:
(Grupa nowocerekwiańska): **1.** Fragment szyi i górnej partii brzuśca naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, z ornamentem w postaci guzków plastycznych.
(Kultura łużycka): **2.** Fragment górnej partii misowatego naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, zdobionego ukośnymi liniami rytymi (Ryc. 4:6); **3.** Fragment górnej partii misowatego naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni (Ryc. 4:7); **4.** Fragment górnej partii misowatego naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, zdobionego ukośnymi liniami rytymi (Ryc. 4:8); **5.** Fragment górnej części brzuśca naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni z pionowymi liniami rytymi (Ryc. 4:9); **6.** Fragment wylewu naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni (Ryc. 4:10); **7.** Ułamki trzech naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach zdobionych ukośnymi liniami rytymi (Ryc. 4:11.12); **8.** Ułamek naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni z guzkiem plastycznym (Ryc. 4:13); **9.** Fragment przydenny naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni (Ryc. 4:14); **10.** Górna część brzuśca cienkościennego naczynia glinianego o gładkiej powierzchniach z ornamentem pionowej linii rytej i krótkich kreseczek; **11.** Fragmenty górnych partii czterech naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach; **12.** Fragment przydenny naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni; **13.** 19 mało charakterystycznych ułamków ceramiki o szorstkich powierzchniach.
(Kultura przeworska): **14.** Fragmenty górnej i środkowej partii misowatego naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni (Ryc. 6:12); **15.** Pięć ułamków naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach, z ornamentem dołków palcowych (Ryc. 6:13); **16.** Dwa ułamki naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach, z ornamentem poziomych i ukośnych linii rytych (Ryc. 6:14.19); **17.** Fragment miski/czarki glinianej wykonanej przy pomocy koła garncarskiego, o gładkiej, czarnej powierzchni (Ryc. 6:15); **18.** Dwa gliniane paciorki (Ryc. 6:16.17) – jeden zbliżony do typu 480, drugi, zdobiony pionowymi żłobkami, do typu 489b wg Tempelmann-Mączyńskiej; **19.** Fragment naczynia glinianego sitowatego o szorstkiej powierzchni (Ryc. 6:18); **20.** Ułamek cienkościennego naczynia glinianego o gładkiej, czarnej powierzchni z ornamentem linii rytych i odciskanych kółeczek (Ryc. 6:20); **21.** Fragmentarycznie zachowane ucho kubka/czerpaka glinianego o szorstkiej powierzchni (Ryc. 6:21); **22.** Fragmenty górnych partii siedmiu glinianych naczyń misowatych o szorstkich powierzchniach; **23.** Fragmentarycznie zachowane górne partie 14 naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach, z wygiętymi na zewnątrz wylewami; **24.** Ułamek naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, z ornamentem w postaci plastycznego guzka; **25.** Fragmenty przydenne 10 naczyń o szorstkich powierzchniach; **26.** Ułamek naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, z ornamentem pionowych linii rytych; **27.** 96 mało charakterystycznych ułamków naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach; **28.** 16 mało charakterystycznych ułamków naczyń glinianych o chropowaconych powierzchniach; **29.** Pięć mało charakterystycznych ułamków cienkościennej ceramiki o gładkich powierzchniach.

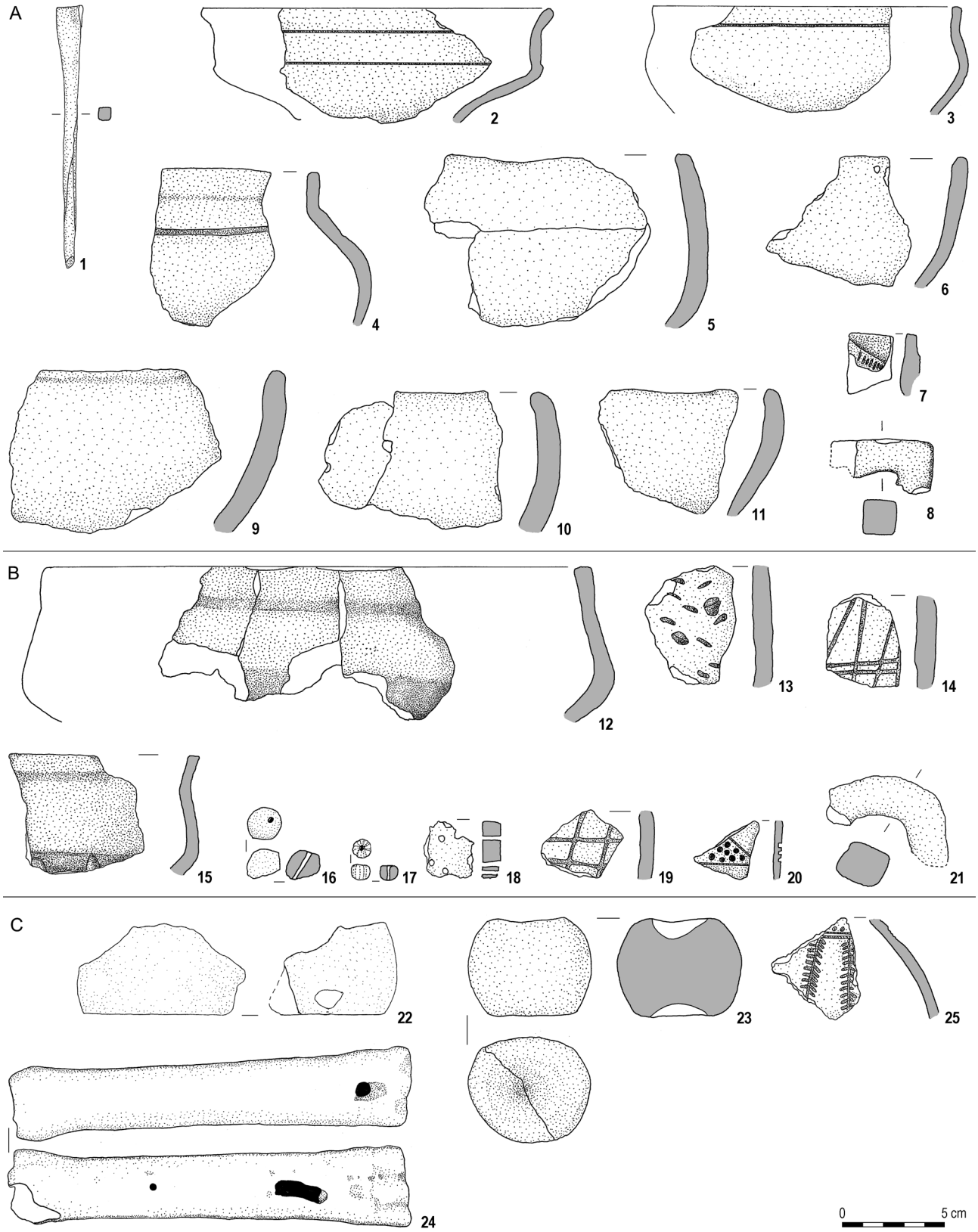

Ryc. 6. D z i e r ż y s ł a w, pow. Głubczyce. A – materiały kultury przeworskiej z obiektu 3; B – materiały kultury przeworskiej z warstwy kulturowej; C – materiały o nieokreślonej przynależności kulturowej z obiektu 2 (22, 24), z obiektu 3 (23) i z warstwy kulturowej (25). Kość (1, 24), kamień (23), ceramika (2–22, 25). Rys. K. Nawalany

Fig. 6. D z i e r ż y s ł a w, distr. Głubczyce. A – finds of the Przeworsk Culture from feature 3; B – finds of the Przeworsk Culture from a cultural layer; C – indefinite finds from feature 2 (22, 24), from feature 3 (23) and from a cultural layer (25). Bone (1, 24), stone (23), pottery (2–22, 25). Rys. K. Nawalany

(N i e o k r e ś l o n e): **30.** Kamienny rozcieracz o kształcie zbliżonym do spłaszczonej kuli. Wym. 6×4,5 cm (Ryc. 6:23); **31.** Fragment górnej partii cienkościennego naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni z ornamentem składającym się z pionowych odcisków sznura i ukośnych linii tworzących jodełkę, poziomych linii rytych oraz odciskanych kółeczek (Ryc. 6:25); **32.** 35 fragmentów górnych partii naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach, z lekko wygiętymi na zewnątrz lub pionowymi wylewami; **33.** 3 fragmenty górnych partii naczyń o szorstkich powierzchniach, z zagiętymi do środka wylewami; **34.** Fragmenty przydenne pięciu naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach; **35.** Osiem ułamków naczyń glinianych o szorstkich powierzchniach, z ornamentem pionowych lub poziomych linii rytych; **36.** Ułamek naczynia glinianego o szorstkiej powierzchni, zdobionego dołkiem palcowym; **37.** 342 mało charakterystyczne fragmenty ceramiki o szorstkich lub chropowaconych powierzchniach.

ANALIZA MATERIAŁÓW

Grupa nowocerekwiańska

Osadnictwo grupy nowocerekwiańskiej poświadczone jest przez jeden obiekt (ob. 1) oraz jeden ułamek ceramiki pochodzący z warstwy kulturowej. Obiekt 1 to jama o bliżej nieokreślonej funkcji (Ryc. 2). Znaleziono w niej 116 fragmentów ceramiki, w większości należących do czterech naczyń. Odkryte fragmenty reprezentują głównie naczynia o średniej grubości ścianek i szorstkich powierzchniach, wykonanych z gliny ze średnio- i gruboziarnistą domieszką tłucznia kamiennego i szamotu. Wśród ułamków naczyń znalezionych w obiekcie 1 wymienić należy fragmentarycznie zachowaną górną część naczynia garnkowatego (Ryc. 4:1). Trudno jest natomiast określić formy, z których pochodzą pozostałe ułamki, w tym fragment wylewu z uszkiem u nasady szyi (Ryc. 4:2).

Kultura łużycka

Nieco liczniej reprezentowane są zabytki związane z kulturą łużycką. Jest to wyłącznie ceramika odkryta w warstwie kulturowej oraz na wtórnym złożu w obiektach kultury przeworskiej (ob. 2 i 3). Zidentyfikowano blisko 100 ułamków ceramiki pochodzących z różnych typów naczyń. Są to przede wszystkim okazy o średnich (5,5–9,5 mm) i grubych (> 10 mm) ściankach. Zdecydowana większość z nich ma szorstkie powierzchnie, gładkie powierzchnie miało jedynie kilka średnio- i cienkościennych fragmentów ceramiki. Glina, z której wykonywano naczynia, schudzana była głównie drobno- i średnioziarnistą domieszką tłucznia kamiennego i ceramicznego, rzadziej piaskiem. Domieszka występuje zazwyczaj w dużej ilości, nawet w przypadku naczyń o gładkich powierzchniach. Stan zachowania materiału ceramicznego nie pozwala na rekonstrukcję form naczyń. Najczęściej spotykanym ornamentem w omawianym zbiorze ceramiki są linie ryte – zazwyczaj pionowe, rzadziej ukośne, poziome, bądź krzyżujące się (Ryc. 4:6.8.9.11.12.15–21).

Kultura przeworska

Z kulturą przeworską wiązać można obiekty 2 i 3 oraz część materiałów pochodzących z warstwy kulturowej. W obu przypadkach obiekty uznać należy za jamy o nieokreślonej funkcji.

Pozyskane materiały kultury przeworskiej to przede wszystkim ręcznie lepiona ceramika, wśród której zidentyfikowano blisko 270 ułamków (41 fragmentów w ob. 2, 38 fragmentów w ob. 3 oraz 191 fragmentów w warstwie kulturowej), pochodzących z około 180 naczyń. We wspomnianym zbiorze wyróżnić można dwie grupy: naczynia grubej roboty oraz egzemplarze cienkościenne o wygładzonych powierzchniach.

Najliczniejszą grupę stanowią ułamki naczyń grubej roboty, odpowiadających charakterem masy ceramicznej typowi I wg K. Godłowskiego (1977, s. 164). Grupa ta reprezentowana jest przez 225 fragmentów pochodzących z blisko 150 naczyń. W jej obrębie można wydzielić dwie odmiany. Pierwsza z nich (I.1) charakteryzuje się występowaniem w masie ceramicznej niezbyt dużej ilości domieszki średnio- bądź drobnoziarnistego tłucznia kamiennego, rzadziej szamotu, a wyjątkowo – piasku. Powierzchnie naczyń na ogół są szorstkie w dotyku, barwy brunatnej lub szarej, o różnych odcieniach. Do odmiany tej zaliczono 25 ułamków naczyń. Druga odmiana (I.2/3) jest reprezentowana przez blisko 200 ułamków pochodzących z co najmniej 121 naczyń.[3] Przeważnie są to okazy grubościenne (6,5–16 mm), wykonane z gliny schudzonej domieszką średnio- bądź drobnoziarnistego tłucznia kamiennego, rzadziej szamotu i piasku. Domieszka występuje liczniej niż w przypadku odmiany I.1. Wśród naczyń odmiany I.2/3 częściej niż w przypadku odmiany I.1 spotykane są egzemplarze chropowacone i z widocznymi śladami technologicznymi, takimi jak łączenie taśm. Powierzchnie zewnętrzne są barwy żółtawej lub szarej często niejednorodnej, natomiast powierzchnie wewnętrzne mają ciemniejszy odcień – ciemnoszary lub prawie czarny.

Stan zachowania materiałów uniemożliwia odtworzenie całych form naczyń. Większe partie lepiej zachowanych lub zrekonstruowanych egzemplarzy pozwalają sądzić, że najliczniejszy zespół stanowią naczynia garnkowate odmian I.1 i I.2/3. Do podstawowych typów zaliczyć można tutaj garnki jajowate (typ A/1 wg Godłowskiego) oraz garnki o profilu esowatym, występujące w szeregu odmian i wariantów (K. Godłowski 1977, s. 128; T. Liana 1970, s. 439), czy też garnki dwustożkowate (K. Godłowski 1977, s. 126; T. Liana 1970, s. 439). Są to egzemplarze o różnego typu wylewach – pogrubionych, wygiętych na zewnątrz, lub niepogrubionych, nachylonych do wewnątrz. Warto podkreślić, że w zbiorze ceramiki odmiany I.1 ornamentyka występuje sporadycznie, podczas gdy naczynia odmiany I.2/3 często dekorowane są pionowymi, ukośnymi i krzyżującymi się bruzdami, a także dołkami paznokciowymi i palcowymi (Ryc. 5:11, 6:13.14.19).

Osada w Dzierżysławiu dostarczyła również kilka fragmentów naczyń grup technologicznych I.1 i I.2/3, które z pewnym prawdopodobieństwem zaliczyć można do form misowatych (Ryc. 5:4, 6:5.6.9–12). Wystąpiły one w obiekcie 3 oraz w warstwie kulturowej. Wspomniane fragmenty posiadają niepogrubione bądź też lekko pogrubione wylewy, zazwyczaj nachylone do wewnątrz, o niezdobionych powierzchniach. Wśród tej grupy na uwagę zasługuje naczynie o łagodnej linii brzuśca

[3] Z uwagi na fakt, iż jednym z głównych kryteriów odróżniających obie odmiany jest barwa poszczególnych fragmentów naczyń – często związana wyłącznie z działającymi na nie czynnikami postdepozycyjnymi, a pozostałe cechy technologiczne są w obu przypadkach zbliżone – zostały one opisane wspólnie.

i pogrubionym wylewie z ornamentem w postaci poziomej linii rytej w górnej części brzuśca oraz pionowych linii biegnących pionowo w kierunku dna, (Ryc. 5:4) charakterystycznym przede wszystkim dla form garnkowatych.

Ceramika kuchenna odmian I.1 i I.2/3 reprezentowana jest również przez fragmentarycznie zachowane kubki i czerpaki (Ryc. 5:6, 6:8.21). W większości przypadków trudno jest zrekonstruować formę naczynia. Jedyny, lepiej zachowany egzemplarz – niski, beczułkowaty czerpak z masywnym uchem (Ryc. 5:6) – pochodzi z obiektu 2.

Drugą grupę ceramiki użytkowanej na osadzie w Dzierżysławiu stanowią naczynia o czarnych, silnie wygładzonych, często wyświeconych powierzchniach, określane mianem ceramiki stołowej. Cechy masy garncarskiej odpowiadają odmianie II.2 wg K. Godłowskiego (1977, s. 166–167). Charakterystyczna jest tu dość duża liczba naczyń, których masa ceramiczna schudzana była tłuczniem kamiennym i szamotem o średnicy przekraczającej niejednokrotnie 1 mm. Ceramika odmiany II.2 reprezentowana jest jedynie przez 43 fragmenty pochodzące z blisko 30 naczyń. Częściowo zrekonstruowane egzemplarze pozwalają sądzić, iż znajdują się wśród nich głównie różnego rodzaju miski i czarki zaliczone do typów VI.1 i VI.2 wg T. Liany (1970, s. 442). Zdecydowana większość częściowo zrekonstruowanych naczyń została znaleziona w obiektach 2 i 3. Z wypełniska obiektu 2 pochodzą trzy fragmenty naczyń tego typu: dwa o pionowo ustawionej górnej krawędzi i ostrym załomie brzuśca (Ryc. 5:7.8), trzeci to fragment przydenny (Ryc. 5:16). Fragmenty kolejnych naczyń tego typu znaleziono w obiekcie 3: pierwszy, z lekko wygiętym na zewnątrz wylewem i dwustożkowatym brzuścem, zdobiony jest dwoma poziomymi liniami rytymi, z których pierwsza podkreśla brzeg, a druga załom brzuśca (Ryc. 6:2), drugi ma pionowo ustawiony wylew, podkreślony linia rytą, oraz zaokrąglony brzusiec (Ryc. 6:3). Ponadto do grupy ceramiki stołowej zaliczono pojedynczy fragment naczynia sitowatego z warstwy kulturowej (Ryc. 6:18), jednak jego niewielkie rozmiary nie pozwalają na odtworzenie kompletnej formy.

Naczynia odmiany II.2 zdobione są najczęściej poziomymi liniami rytymi (Ryc. 6:2–4), wyjątkowo spotykane się inne typy ornamentów: motywy składające się z punktów i linii rytych, jodełka czy listwa plastyczna z krótkimi liniami rytymi (Ryc. 5:9.13, 6:7.20).

Ze stanowiska w Dzierżysławiu pochodzi także znaleziony luźno fragment wykonanej przy pomocy koła garncarskiego miseczki z ornamentem pionowych żłobków, biegnących od załomu w kierunku zaokrąglonego dna (Ryc. 6:15). Naczynie to zbliżone jest do odmiany 1 misek toczonych na kole wg K. Godłowskiego (1977, s. 170).

Oprócz ceramiki naczyniowej obiekty związane z kulturą przeworską dostarczyły innych, interesujących zabytków. Na pierwszym miejscu warto wymienić kościany grzebień (Ryc. 5:1) z obiektu 2. Jest to egzemplarz jednoczęściowy, z trzema ażurowymi wycięciami, typu C wg S. Thomas (1960, s. 66–69) oraz typu II D b wg S. W. Teubera (2005, s. 185–186).

Drugim ciekawym zabytkiem jest kościana tabliczka tkacka, także z obiektu 2 (Ryc. 5:2). Tabliczka ma kształt prostokąta o zaoblonym jednym w dłuższych boków. Przy zaokrąglonych narożnikach tabliczki znajdują się dwa okrągłe otwory o średnicy 0,4 cm.

Z obiektu 3 pochodzi kościana szpila o nieprofilowanej główce (Ryc. 6:1). Przedmiot ten ma w przekroju kształt nieregularny, zbliżony do kwadratowego.

Znaleziskami luźnymi są dwa gliniane paciorki (Ryc. 6:17. 18). Pierwszy z nich zbliżony jest do typu 480 wg M. Tempelmann-Mączyńskiej (1985, tabl. XIX:480), drugi, zdobiony pionowymi żłobkami, zaliczyć należy do typu 489b (M. Tempelmann-Mączyńska 1985, tabl. XIX:489b).

Z pewnym prawdopodobieństwem z inwentarzem kultury przeworskiej łączyć można także dwie osełki z piaskowca znalezione w warstwie kulturowej. Pierwsza (Ryc. 5:3) ma kształt zbliżony do prostokątnego, w przekroju jest prostokątna, o zaokrąglonych bokach. Dwie większe powierzchnie tej osełki noszą ślady użytkowania, a na jednej z nich znajdują się też dwa podłużne wgłębienia. Druga osełka (Ryc. 5:5) jest mniej regularna, zbliżona do prostopadłościanu. Na jednej z węższych powierzchni widoczne jest intensywne starcie. Podobne przedmioty są często spotykane w materiałach kultury przeworskiej (K. Godłowski 1977, s. 109–110).

Zabytki o nieokreślonej przynależności kulturowej i chronologicznej

Fragmenty ceramiki o nieokreślonej przynależności kulturowej stanowią zdecydowaną większość spośród odkrytych na stanowisku w Dzierżysławiu. Zbiór ten liczy blisko 740 ułamków naczyń, które pochodzą z wypełnisk obiektów 2 i 3 oraz z warstwy kulturowej. Są to przede wszystkim ułamki o niewielkiej powierzchni, do 10 cm^2, których stan zachowania nie pozwolił na rekonstrukcję kompletnych form naczyń. Na uwagę zasługuje znaleziony luźno fragment ceramiki z wątkiem ornamentacyjnym składającym się z pionowych odcisków sznura i ukośnych linii tworzących jodełkę, poziomych linii rytych oraz odciskanych punktów (Ryc. 6:25). Być może ułamek ten pochodzi z naczynia amforowatego kultury amfor kulistych. Naczynie zdobione w ten sposób znane jest m. in. z Głubczyc, pow. *loco* (S. Nosek 1967, s. 255).

Za szczególnie interesujące w zbiorze zabytków o nieustalonej identyfikacji kulturowej uznać należy dwie łyżwy pochodzące z obiektu 2. Długość egzemplarza zachowanego w całości wynosi ok. 20 cm (Ryc. 6:24). Na jego górnej powierzchni znajduje się okrągły otwór o średnicy 0,8 cm, zaś dwa kolejne po przeciwnej stronie, w odległości 4 cm od siebie – jeden podłużny, nieregularny, o długości 3 cm, drugi okrągły, o średnicy 0,3 cm. Otwory te służyły najprawdopodobniej do przeciągania przez nie rzemieni w celu przytwierdzenia kości do stopy. Kościane łyżwy są znane co najmniej od epoki brązu, jednak upowszechniają się dopiero w epoce żelaza. Zazwyczaj wykonywano je z kości kończyn dużych zwierząt, zwłaszcza koni, rzadziej bydła lub jeleniowatych (H. Luik 2005, s. 148–150; H. Ch. Küchelmann, P. Zidarov 2005, s. 430–432). Analogiczne zabytki znaleziono m.in. na osadzie grupy nowocerekwiańskiej w Jędrzychowicach, pow. głubczycki (U. Bąk 1985, s. 315–316), oraz na osadach kultury przeworskiej w Ligocie Wielkiej, pow. kozielski, i w Opolu-Zakrzowie, pow. opolski (K. Godłowski 1977, s. 110).

Z wypełniska obiektu 2 pochodzi także częściowo zachowany gliniany ciężarek tkacki (Ryc. 6:22). Jego pierwotny kształt jest trudny do odtworzenia. Ciężarki tkackie są dość często spotykane na osadach kultury przeworskiej z terenu Górne-

go Śląska (M. Gedl 1962, s. 86; K. Godłowski 1977, s. 110). W obiekcie 2 odkryto ponadto niewielkie kawałki nieobrobionego bursztynu.

Kamienny rozcieracz znaleziony w warstwie kulturowej wykonano techniką gładzenia (Ryc. 6:23). Na dwóch przeciwległych „bokach" przedmiotu znajdują się wgłębienia dochodzące do 5 mm.

Chronologia osady

Materiały z wielokulturowej osady w Dzierżysławiu nie dostarczyły wielu informacji pozwalających na dokładne określenie czasu trwania poszczególnych faz zasiedlenia stanowiska. W wypadku zabytków łączonych z grupą nowocerekwiańską dysponujemy wyłącznie ułamkami ceramiki, wśród których tylko dwa pozwalają na próbę rekonstrukcji form naczyń. Podobna ceramika, datowana na I okres epoki brązu, znana jest m.in. z Nowej Cerekwi, pow. głubczycki (M. Gedl 1964, s. 29, ryc. 2:1.3.5–7; s. 32, ryc. 3:1.3–7.13, s. 33, ryc. 4:1.8) oraz z Kietrza, pow. głubczycki (M. Gedl 1985, s. 38, ryc. 6).

Także materiał kultury łużyckiej reprezentowany jest wyłącznie przez fragmenty ceramiki. Podobnie jak w wypadku grupy nowocerekwiańskiej nie udało się zrekonstruować form naczyń, jednakże dla chronologii tych materiałów istotna jest obecność fragmentów naczyń zdobionych w dolnych partiach poziomymi liniami rytymi. Na obszarze Górnego Śląska podobna ceramika wystąpiła m.in. na cmentarzysku w Kietrzu, gdzie liniami rytymi poniżej załomu brzuśca zdobiono naczynia wazowate i misowate (M. Gedl 1962, s. 18; 1991, tabl. II:22, IX:14, XII:8; 1992, tabl. XXXV:1.10, LVIII:4–21; 1996, LXXIII:6.7.15.16). Ornament taki jest charakterystyczny dla naczyń kultury łużyckiej datowanych na III okres epoki brązu (M. Gedl 1991, s. 22–25; 1992, s. 17, 19; 1996, s. 20–22).

Najwięcej informacji o chronologii stanowiska dostarczają zabytki wiązane z kulturą przeworską. Najbardziej dystynktywnym chronologicznie jest wśród nich ażurowy grzebień typu C wg S. Thomas (1960, s. 66–69) bądź typu D II b wg S. W. Teubera (2005, s. 185–186). Zabytek ten ma nieliczne analogie na obszarach zajmowanych przez kulturę przeworską, głównie w jej zachodniej strefie (M. Jahn 1919, s. 103, tab. V:10.11; K. Tackenberg 1925, s. 102–103; J. Kostrzewski 1947, s. 264–265; J. Szydłowski 1964, s. 164–165; G. Domański 1992, s. 115). Grzebienie z ażurowymi wycięciami najliczniej występują na terenie dorzecza Haweli oraz w Kotlinie Czeskiej, gdzie datować można je od fazy B_1 po fazę B_2/C_1 (S. W. Teuber 2005, s. 187–190). Podobnie przedstawia się chronologia omawianych grzebieni na terenie zajmowanym przez kulturę przeworską, gdzie występują od początku okresu wczesnorzymskiego po fazę C_{1a} (K. Godłowski 1977, s. 50; S. W. Teuber 2005, s. 190).

Ciekawym znaleziskiem jest kościana szpila o nieprofilowanej główce. Na Górnym Śląsku obecność szpil wykonanych z surowców organicznych odnotowano m.in. w Tarnowie, pow. opolski, czy też w Grudyni Małej, pow. kozielski (K. Godłowski 1977, s. 42 – tam dalsza lit.). Tego rodzaju zabytki znane są także z pozostałych terenów zajętych przez kulturę przeworską, szczególnie charakterystyczne są dla Wielkopolski (A. Dulkiewicz 2009, s. 233). Ponadto spotykane są w Kotlinie Czeskiej, w dorzeczu Łaby oraz na terenach zajmowanych przez kulturę wielbarską (Z. Brońska 1993, s. 56; R. Wołągiewicz 1984, s. 46). Kościane szpile datowane są od fazy B_1 po fazę C_{1a}, przy czym formy z główką nieprofilowaną uznać należy za późniejsze (K. Godłowski 1977, s. 42; A. Dulkiewicz 2009, s. 213–214).

Kolejnym wyznacznikiem chronologicznym może być gliniany paciorek typu 489b wg M. Tempelmann-Mączyńskiej. Analogiczne ozdoby najliczniej spotykane są na obszarze kręgu nadłabskiego, rzadziej w zachodniej części kultury przeworskiej. Na tych terenach datuje się je na fazę C_1 (M. Tempelmann-Mączyńska 1985, s. 87–88). Gliniany paciorek tego typu znany jest np. z cmentarzyska w Choruli, pow. krapkowicki (J. Szydłowski 1964, s. 190, ryc. 6b). Drugi z paciorków, zbliżony do typu 480 wg M. Tempelmann-Mączyńskiej, nie należy do dobrych wyznaczników chronologicznych i kulturowych. Podobne zabytki pojawiają się niemalże na całym obszarze środkowoeuropejskiego *Barbaricum* i datowane są na cały okres wpływów rzymskich (M. Tempelmann-Mączyńska 1985, s. 87).

Niewiele do datowania osady wnosi kościana tabliczka tkacka. Tabliczki takie spotykane są w różnych częściach Europy począwszy od epoki żelaza do czasów współczesnych. Wykonywane mogły być z różnych materiałów: drewna, poroża, kości czy skóry (M. Hald 1980, s. 225). Za przypisaniem tabliczki z Dzierżysławia do inwentarza kultury przeworskiej przemawia fakt, iż w epoce żelaza powszechnie już występowały tkaniny mające tzw. trzeci (początkowy) brzeg wykonywany na krosienkach tabliczkowych, podczas gdy w okresach wcześniejszych trzeci brzeg wykonywano wyłącznie w splocie płóciennym na tzw. bardku, czyli krosienku „grzebieniowatym" (J. Maik 1977, s. 109–110). Na terenie kultury przeworskiej przedmioty podobne do tabliczki z Dzierżysławia wystąpiły w datowanym na III/IV wiek obiekcie z Piwonic, pow. kaliski (I. i K. Dąbrowscy 1958, s. 464, 467, tab. XVII:10), oraz wypełnisku budynku 1 na osadzie z młodszego okresu przedrzymskiego w Różycach-Starej Wsi, pow. łowicki (J. Skowron 2006, 80, tabl. LXIII:4). Kolejny egzemplarz, bardzo podobny do tabliczki z Dzierżysławia, pochodzi z germańskiej osady w Bratysławie-Trnávce „Zadné", okr. Bratislava II; łączy się go ze starszą fazą osadnictwa, przypadającą na przełom I i II wieku do okresu wojen markomańskich (V. Varsik 2011, s. 45, ryc. 18:3). W wypadku okazów z Piwonic i Bratysławy-Trnávki autorzy badań uznają je za kościane osłony z dwoma otworami (I. i K. Dąbrowscy 1958, s. 464, 467; V. Varsik 2011, s. 45), natomiast przedmiot z Różyc-Starej Wsi interpretowany jest jako nóż poprzeczny, związany prawdopodobnie z działalnością garbarską (J. Skowron 2006, s. 80).

Dalszych podstaw do datowania badanej osady dostarcza ceramika. W przypadku naczyń grubej roboty lepionych ręcznie, analizowany zestaw odpowiada datowanej na fazy B_2 i C_1 ceramice ze stanowisk kultury przeworskiej z Górnego Śląska, ale także z innych jej obszarów. Na terenie Górnego Śląska zbliżona ceramika pochodzi m.in. z Choruli, pow. krapkowicki, i Grzegorzowic, pow. raciborski (K. Godłowski 1977, s. 165), czy też z Tarnowa, pow. opolski (K. Godłowski, L. Szadkowska 1972, s. 209, 212, tabl. XXXVIII:11, XLI:2). Na podobne wnioski w odniesieniu do datowania pozwala analiza ceramiki stołowej z Dzierżysławia, występują tutaj bowiem formy typowe dla naczyń kultury przeworskiej głównie z okresu wczesnorzymskiego. Analogiczne przykłady ręcznie lepionej ceramiki stołowej na terenie Górnego Śląska wystąpiły m.in. w Tarnowie,

pow. opolski (K. Godłowski, L. Szadkowska 1972, s. 219, tabl. XLVIII:22) oraz w Gosławicach, pow. opolski (K. Godłowski 1977, s. 78, tabl. XVI:3). W przypadku mis/czarek ostro profilowanych (Ryc. 5:7.8, 6:2) można jednak liczyć się z dłuższą chronologią, sięgającą wczesnej fazy młodszego okresu wpływów rzymskich (K. Godłowski 1977, s. 140–142; T. Liana 1970, s. 442).

Jak wspomniano wyżej, obok naczyń lepionych ręcznie odkryto także jeden fragment naczynia wykonanego przy użyciu koła garncarskiego, zbliżonego do odmiany 1. misek toczonych na kole wg K. Godłowskiego (1977, s. 170). Naczynia tej odmiany wystąpiły na Górnym Śląsku, m.in. w Wojnowicach, pow. głubczycki, czy też w Szczedrzyku, pow. opolski (K. Godłowski 1977, s. 75–76, 118, tabl. XII:3, XIV:12, XXXVII:1). W świetle najnowszych analiz przyjmuje się, iż ceramika wykonana na kole garncarskim pojawiła się w kulturze przeworskiej już w najwcześniejszej fazie młodszego okresu rzymskiego (J. Rodzińska-Nowak 2010, s. 73).

Powyższe uwagi pozwalają na stwierdzenie, iż osadnictwo kultury przeworskiej rozwijało się na omawianym stanowisku już we wczesnym okresie wpływów rzymskich, przy czym najlepiej reprezentowane jest w fazie B_2. Schyłek funkcjonowania osady, wyznaczany przez znalezisko wykonanej na kole miski przypada najwcześniej na fazę C_{1a}.

Osada w Dzierżysławiu na tle sytuacji kulturowej w regionie

Stanowisko 35 w Dzierżysławiu położone jest w południowej części lessowej Wyżyny Głubczyckiej. Z uwagi na żyzne gleby obszar ten charakteryzuje się wyraźnym zagęszczeniem osadnictwa pradziejowego.

We wczesnej epoce brązu rozwijało się tutaj osadnictwo grupy nowocerekwiańskiej, reprezentowane między innymi przez ufortyfikowane osady w Nowej Cerekwi, pow. głubczycki, czy też w Jędrzychowicach, pow. strzeliński, oraz przez osady wyżynne w Dzierżysławiu, stan. 6, czy w Wojnowicach, pow. głubczycki (M. Gedl 1985, s. 36–37).

Od III okresu epoki brązu po aż po okres halsztacki mamy na tym terenie do czynienia z bardzo wyraźnym zagęszczeniem stanowisk kultury łużyckiej, które nie znajduje odpowiedników na innych obszarach Górnego Śląska (M. Gedl 1964, s. 127). Ślady przebywania na tym obszarze ludności kultury przeworskiej obserwuje się już od fazy B_1, najbardziej intensywny rozwój osadnictwa miał tu jednak miejsce w fazie B_2 i trwał w głąb młodszego okresu wpływów rzymskich (K. Godłowski 1969, s. 29–30, 36–39; 1985, s. 60).

ANEKS: MATERIAŁ KOSTNY

Badania archeologiczne na stanowisku 35 w Dzierżysławiu dostarczyły 293 fragmenty kości zwierzęcych[4]. Z uwagi na duży stopień rozdrobnienia większość szczątków nie mogła zostać oznaczona pod względem taksonomicznym. Wśród oznaczonych fragmentów dominują kości oraz zęby bydła rogatego (*Bos taurus)* oraz świni *(Sus strofa* f. *domestica)*, które pojawiły się odpowiednio w liczbie 27 i 22 egzemplarzy. Ponadto oznaczono pojedyncze taksony kozy/owcy *(Capra hircus/Ovis arries*; 9 fragmentów), konia (*Equus* sp.; 6 fragmentów), borsuka (*Meles meles*; 1 fragment) oraz bobra (*Castor fiber*; 1 fragment).

Na konsumpcyjny charakter szczątków kostnych wskazują ślady cięcia i rąbania zaobserwowane na ośmiu kościach. Co więcej, na pięciu kościach wystąpiły ślady gryzienia, które pośrednio dowodzą obecności drapieżników, zapewne psów na osadzie w Dzierżysławiu. Kontekst stratygraficzny oraz wielokulturowość osady nie pozwalają na pewne przypisanie materiałów kostnych konkretnej kulturze archeologicznej.

Odkryte w warstwie 1a szczątki kury (*Gallus gallus domesticus*; 25 fragmentów) pochodzą z jednego osobnika. Zdeponowane zostały najprawdopodobniej w okresie nowożytnym, za czym przemawia fakt odkrycia ich w niewielkim skupisku oraz relatywnie dobry stan zachowania.

Z badań archeologicznych w Dzierżysławiu pochodzi również kilka przedmiotów kościanych. Szpila o nieprofilowanej główce (Ryc. 6:1) wykonana została metodą strugania z kości długiej (promieniowej, śródręcza lub śródstopia) dużego ssaka, tabliczkę tkacką (Ryc. 5:2) sporządzono z kości miednicy konia lub krowy, natomiast łyżwy (Ryc. 6:24) – z kości śródręcza konia. W przypadku jednoczęściowego grzebienia z ażurowymi wycięciami (Ryc. 5:1) nie była możliwe nawet oznaczenie surowcowe (kość lub poroże).

Mgr Klaudia Nawalany
Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego
ul. Gołębia 11
PL 31-007 Kraków
klaudia.nawalany@gmail.com

BIBLIOGRAFIA

Bąk, U.
1985 *Przemysł kościany i rogowy w grupie nowocerekwiańskiej na Górnym Śląsku,* APolski XXX/2, s. 311–328.

Brońska, Z.
1993 *Szpile w kulturze przeworskiej*, m-pis pracy magisterskiej w Instytucie Archeologii UJ, Kraków.

Dąbrowscy, I. i K.
1958 *Osada lateńsko-rzymska we wsi Piwonice, pow. Kalisz,* MS IX, s. 423–505.

Domański, G.
1992 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich*, [w:] K. Wachowski, G. Domański (red.), *Wczesnopolskie cmentarzysko w Starym Zamku*, Wrocław, s. 101–137.

Dulkiewicz, A.
2009 *Szpile kościane kultury przeworskiej na terenie Polski: typologia, chronologia i rozmieszczenie*, „Folia Praehistorica Posnaniensia" XV, s. 209–235.

Gedl, M.
1962 *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*, Wrocław.
1964 *Wczesny i starszy okres epoki brązu na Górnym Śląsku,* PArch. XVI, 24–55.

[4] Analizę archeozoologiczną przeprowadził dr J. Wilczyński z Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, któremu składam w tym miejscu serdeczne podziękowania.

1985 *Frühbronzezeitliche befestigte Siedlung in Jędrychowice und die Probleme der Nowa Cerekiew-Gruppe in Oberschlesien*, [w:] M. Gedl (red.), *Frühbronzezeitliche befestigte Siedlungen in Mitteleuropa. Materialien der Internationalen Arbeitstagung vom 20. bis 22. September 1983 in Kraków*, Archaeologia Interregionalis 6, Warszawa-Kraków, s. 27–43.
1991 *Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrzu (część 1),* Kraków.
1992 *Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrzu (część 2),* Kraków.
1996 *Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrzu (część 3),* Kraków.

Ginter, B., Połtowicz, M.
2001 *Sprawozdanie z drugiego sezonu badań na stanowisku 35 w Dzierżysławiu, województwo opolskie,* [w:] E. Tomczak (red.), *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1998 roku*, Katowice, s. 21–28.
2002 *Badania archeologiczne w Dzierżysławiu pow. Głubczyce w 2001 roku,* „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne" XLIV, s. 9–17.
2004a *Badania w Dzierżysławiu pow. Głubczyce w latach 2002–2003,* „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne" XLVI, s. 5–16.
2004b *Dzierżysław 35 – an open-air Magdalenian site in Upper Silesia,* RArch. de 1993–1998, s. 9–17.
2006 *Dzierżysław 35 – an open-air Magdalenian site in Upper Silesia (part II),* RArch. de 1999–2003, s. 25–38.

Ginter, B., Połtowicz-Bobak, M.
2009 *Dzierżysław 35 – an open-air Magdalenian site in Upper Silesia (part III),* RArch. NS I, s. 11–14.

Godłowski, K.
1969 *Kultura przeworska na Górnym Śląsku,* Katowice.
1977 Materiały *do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II),* MSiW IV, s. 7–237.
1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Wrocław.

Godłowski, K. Szadkowska, L.
1972 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Tarnowie, pow. Opole,* Opolski Rocznik Muzealny V/2, Opole.

Hald, M.
1980 *Ancient Danish Textiles from Bogs and Burials. A Comparative Study of Costume and Iron Age Textiles,* Publications of the National Museum, Archaeological-Historical Series XXI, København.

Jahn, M.
1919 *Die oberschlesischen Funde aus der römischen Kaiserzeit,* PZ X (1918), s. 80–149.

Kostrzewski, B.
1947 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Koninie (woj. poznańskie),* PArch. VII, s. 143–192.

Küchelmann, H. Ch., Zidarov, P.
2005 *Let's skate together! Skating on bones in the past and today*, [w:] H. Luik *et alii* (red.), *From Hooves to Horns, from Mollusc to Mammoth. Manufacture and Use of Bone Artefacts from Prehistoric Times to the Present. Proceedings of the 4th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group at Tallinn,* Tallinn, s. 425–445.

Liana, T.
1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim,* WA XXXV/4, s. 429–487.

Luik, H.
2005 *Luu-ja sarvesemed eesti arheoloogilises leiumaterjalis viikingiajast keskajani. Bone and antler artefacts among Estonian archaeological finds from the Viking Age until the Middle Ages,* Dissertationes Archaeologiae Universitatis Tartuensis 1, Tartu.

Maik, J.
1977 *Tkaniny z okresu rzymskiego z terenu Polski,* PomAnt VII, s. 77–146.

Nosek, S.
1967 *Kultura amfor kulistych w Polsce,* Prace Komisji Archeologicznej 8, Wrocław.

Połtowicz, M.
2000 *Sprawozdanie z I sezonu badań ratowniczych na stanowisku 35 w Dzierżysławiu, województwo opolskie*, [w:] E. Tomczak (red.), *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1997 roku*, Katowice, s. 20–29.

Rodzińska-Nowak, J.
2010 *Uwagi o chronologii ceramiki wykonywanej na kole garncarskim w kulturze przeworskiej w świetle wyników analizy materiałów zabytkowych z osady w Jakuszowicach, woj. świętokrzyskie, i cmentarzyska w Opatowie, woj. śląskie*, [w:] H. Machajewski, B. Jurkiewicz (red.), *Ceramika rzemieślnicza jako źródło do badań nad zróżnicowaniem garncarstwa kultury przeworskiej*, Pułtusk, s. 71–87.

Skowron, J.
2006 *Kultura przeworska w dorzeczu środkowej i dolnej Bzury. Monografia osadnictwa,* Poznań.

Szydłowski, J.
1964 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Choruli, pow. Krapkowice,* Wrocław.

Tackenberg, K.
1925 *Die Wandalen in Niederschlesien*, Vorgeschichtliche Forschungen 1/2, Berlin.

Tempelmann-Mączyńska, M.
1985 *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im Mitteleuropäischen Bar-*

baricum, Römisch-Germanische Forschungen 43, Mainz am Rhein.

Teuber, S. W.
2005 *Die Einlagenkämme der Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit im freien Germanien,* Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 25, Neumünster, s. 167–310.

Thomas, S.
1960 *Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit*, AFB 8, s. 54–215.

Varsik, V.
2011 *Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídliská z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí,* Archaeologica Slovaca Monographiae. Fontes XVIII, Nitra.

Wołągiewicz, R.
1984 *Pochówek w kłodzie dębowej z II wieku n.e. w Bagiczu,* MZP XXVI (1980 [1982]), s. 39–56.

BRONZE AGE AND ROMAN AGE FINDS FROM SITE 35 AT DZIERŻYSŁAW, DISTR. GŁUBCZYCE

SUMMARY

Site 35 at Dzierżysław, distr. Głubczyce, lies in the loess Głubczyce Plateau close to the Morawka River valley bottom. An archaeological excavation carried out in 1997–2005 resulted in the discovery of relics of settlement, Palaeolithic through to the Roman Period (M. Połtowicz 2000; B. Ginter, M. Połtowicz 2001; 2002; 2004a; 2004b; 2006; B. Ginter, M. Połtowicz-Bobak 2009). The article reports on the materials from the younger phases of settlement associated with the Nowa Cerekwia Group, Lusatian Culture and Przeworsk Culture.

The phase of settlement linked with the Nowa Cerekwia Group is represented by a single feature (no. 1) only, containing a small quantity of vessel fragments, as wekk as by a small number of fragments of pottery recovered from the culture deposit. These finds have analogies in other sites of the Nowa Cerekwia Group in Upper Silesia, dated to Bronze Age I.

Lusatian Culture occupation is documented by a slightly larger quantity of finds, all of them pottery, recovered from the culture deposit or re-deposited within Przeworsk Culture features. Of relevance for their dating is the presence of fragments of vessels decorated on their lower body with horizontal engraved lines. This type of ornament is characteristic for wares dated to Bronze Age III, for example, in the cemetery at Kietrz.

Features 2 and 3 were attributed to the Przeworsk Culture as well as a significant amount of the material from the culture deposit. These are mostly fragments of hand-built pottery. The group may be separated into two basic groups – coarse wares and thin-walled ceramics with a black, smoothed surface. This pottery corresponds to technological groups I and II in the classification system of K. Godłowski (1977, p. 164, 166–167). The dominant form of the coarse ware are jar-like and bowl-like vessels, whereas tableware is represented chiefly by assorted bowls and cups.

One of the more outstanding Przeworsk Culture artefacts is a bone comb with an openwork ornament recovered from feature 2 (Fig. 5:1). It has many analogies in the basin of the Havel River, the Bohemian Basin, and in the western zone of Przeworsk Culture territory. It may be dated to between phase B1 and phase B2/C1 (S. W. Teuber 2005, p. 187–190). Equally interesting is a bone dress pin with an unprofiled head, from feature 3 (Fig. 6:1). Similar forms are known from Przeworsk Culture settlements in Upper Silesia, the Bohemian Basin, from the basin of the Elbe River and the Wielbark Culture territory (B. Beckmann 1966; Z. Brońska 1993, p. 56; R. Wołągiewicz 1984, p. 46; A. Dulkiewicz 2009). Bone dress pins are dated to phase B1b through to phase C1, their variant with an unprofiled head given a later dating (K. Godłowski 1977, p. 42). Also attributable to the Przeworsk Culture is a weaving tablet made of bone, two clay beads, and two whetstones (Fig. 5:2.3.5, 6:16.17), less useful for refining the chronology of the settlement.

Analysis of the finds inventory from site 35 at Dzierżysław indicates that prehistoric settlement here unfolded in three phases. The first of phase is datable to Bronze Age I, the second, to Bronze Age III, the last – to the Early Roman Period.

tłum. A Kinecka

Artur Kurpiewski, Jadwiga Lewandowska

SADŁOWO – NOWA KARTA W BADANIACH OSADNICTWA KULTURY WIELBARSKIEJ NA ZIEMI DOBRZYŃSKIEJ

Nekropola kultury wielbarskiej w Sadłowie znana jest w literaturze przedmiotu od 1930 roku (W. Antoniewicz 1930, s. 31). W rzeczywistości znajduje się ono we wsi Nowe Sadłowo[1], ok. 7 kilometrów na wschód od Rypina. Miejscowość ta położona jest w pobliżu granicy dwóch mezoregionów: Pojezierza Dobrzyńskiego oraz Równiny Urszulewskiej, wchodzących w skład makroregionu Pojezierza Chełmińsko-Dobrzyńskiego (J. Kondracki 2002, s. 92–96). Historia odkrycia stanowiska w okresie międzywojennym XX wieku i losy znalezionych tam zabytków zostały już wyczerpująco omówione (J. Andrzejowski 2003; A. Kurpiewski, J. Lewandowska, *w druku*), więc autorzy ograniczą się tylko do najistotniejszych informacji, dotyczących najnowszych badań oraz ustaleń chronologicznych.

Cmentarzysko zlokalizowane jest ok. 600 m na południowy zachód od zabudowań wsi, po południowej stronie szosy Sadłowo-Rypin, na obszarze bezpośrednio przylegającym do południowej części cmentarza katolickiego (Ryc. 1). Stanowisko zajmuje szczyt niewielkiego wyniesienia i jego zachodni stok o powierzchni ok. 90 arów, częściowo zajęte przez nieużywaną już żwirownię; jego południowo-zachodnią granicę wyznacza niewielki okresowy ciek wodny, będący kiedyś naturalnym odpływem Jeziora Sadłowskiego (A. Kurpiewski, J. Lewandowska, *w druku*).

Badania wykopaliskowe, które skupiły się w centralnej, najwyżej położonej części stanowiska, rozpoczęto jesienią 2012 roku. Ogółem założono siedem wykopów o łącznej powierzch-

[1] Nowe Sadłowo, gm. Rypin, pow. rypiński, woj. kujawsko-pomorskie. Granica administracyjna pomiędzy miejscowościami Sadłowo i Nowe Sadłowo przebiega wzdłuż północnej granicy żwirowni, na której znajduje się stanowisko.

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica", Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsichen Bodendenkmalpflege", Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr ...", Danzig
APolski	– „Archeologia Polski", Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej", Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy", Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission", Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahbücher", Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern", Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...", Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses" (wcześniej: „Fontes Praehistorici"), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...", Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne", Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte", Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz", Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", Warszawa
KSIA	– Kratkie soobŝeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne", Kraków
MS	– „Materiały Starożytne", Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego", Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie", Szczecin
PA	– „Památky archeologické" (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné"), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny", Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna", Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua", Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– *Prahistoria ziem polskich*, tom I: *Paleolit i mezolit* (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: *Neolit* (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: *Wczesna epoka brązu* (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego* (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: *Późny okres lateński i okres rzymski* (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia" (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde"), Königsberg i.Pr.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift", Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques", Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki", Białystok
RO	– „Rocznik Olsztyński", Olsztyn
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch", Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia", Bratislava
SovArch	– „Sovetskaâ Arheologia" (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne", Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.", Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne", Warszawa
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego", Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków", Warszawa

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2013. Wydanie I. Nakład 300 egz.
Druk i oprawa: Drukarnia Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa